

ПІДРУЧНИКИ УГОРСЬКОЇ МОВИ

УДК: 371.3(=511.141)(477.87)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9283.38.2023.284586>

ЗАКАРПАТСЬКІ ПІДРУЧНИКИ УГОРСЬКОЇ МОВИ ПРО МІСЦЕВІ МОВНІ ВАРІАНТИ

Дудич-Лакатош К. І.

dudics.katalin@kmf.org.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1354-4421>

*Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(м. Берегове)*

Лібак Н. А.

libak.natalka@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0200-4668>

*Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(м. Берегове)*

Чурман-Пушкаш А. С.

csurman.aniko@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8018-621X>

*Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(м. Берегове)*

Дата надходження 24.04.2023. Рекомендовано до друку 27.05.2023.

Анотація. Навчальні програми, підручники, точка зору і світогляд педагогів відіграють визначальну роль у формуванні впевненого мововживання, у розвитку збалансованої мовної свідомості. У статті простежено, яку інформацію могли/можуть отримати учні закарпатських шкіл з угорською мовою навчання про мову вживання їхнього ближчого середовища у підручниках угорської мови, що використовуються з 90-х років ХХ століття, та з'ясувати таким чином, яку мовну свідомість формують ці навчально-педагогічні посібники у школярів. Підручники “Угорська мова”, починаючи з 90-х років ХХ ст., засвідчують постійну еволюцію, а з 2000-х років спостерігаємо позитивну зміну офіційних підходів. Навчальні посібники доносять учням інформацію з врахуванням характеристик місцевих говорів та діалектів. А видання 2005 року однозначно акцентують на необхідності наукового підходу, порівнюючи мовні варіанти, засвоєні вдома, та літературну угорську мову, вони працюють на формуванні ситуативної двомовності. Натомість у найновішій навчальній програмі та підручниках спостерігаємо крок назад на цьому довгому і, на наш погляд, успішному шляху. Адже ці навчальні посібники не придатні для розділення негативних та позитивних стереотипів і не містять об'єктивної, науково обґрунтованої інформації про мовні варіанти школярів.

Ключові слова: мовний варіант, позитивне ставлення, підручники з угорської мови, студенти Закарпаття

Dudych-Lakatosh K., Libak N., Churman-Pushkash A.

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Hungarian Language Textbooks in Transcarpathian Region about Local Language Variants

Introduction. Curriculums, textbooks, and the outlook of teachers play a decisive role in the shaping of confident language use, in the development of balanced language awareness. **Purpose.** To analyze the information the students of Transcarpathian schools with the Hungarian language of instruction get about the language of their immediate environment from the Hungarian language textbooks used since the 90s of the 20th century, and thus to find out what language awareness is formed by these educational and pedagogical manuals in schoolchildren. **Methods.** Study and analysis of the Hungarian language textbooks published since the 90s, investigation the ways of dialect phenomenon representation in the manuals created for students of Transcarpathian schools with the Hungarian language of instruction. **Results.** The manuals convey information to the students considering the characteristics of the local language variants. And the 2005 edition clearly emphasizes the need for a scientific approach, comparing the language variants learned at home and the literary Hungarian language, they work on the formation of situational bilingualism. The latest curriculum and textbooks, however, mean a step back on this long path that can be called successful. **Conclusion.** The manuals are not suitable for eliminating either the positive or the negative stereotypes and do not convey objective, scientifically founded information about the native language variant of the students. Taking into account the results obtained, it is important to develop curriculums and manuals introducing students of Transcarpathian schools with the Hungarian language of instruction to the peculiarities of local Hungarian and Ukrainian dialects.

Keywords: the language variant, positive attitude, Hungarian language textbooks, students in Transcarpathia

Постановка проблеми. У формуванні у школярів ставлення до мов, зокрема їхніх мовних варіантів, заклад загальної середньої освіти відіграє беззаперечну й провідну роль. Підхід, пропонований навчальними програмами, підручниками, а також педагогами, є визначальним у впевненому вживанні рідної мови, у формуванні в учнів урівноваженої мовної самосвідомості. При цьому однак важливо, особливо у випадку діаспор, щоб учень не зустрічався з проявами засудження, можливого приниження щодо варіантів і мовних явищ, які різняться від унормованого літературного варіанту. Попри це низка емпіричних досліджень підтверджують, що на угорських мовних територіях той, хто під час шкільного спілкування використовує нелітературні норми, зазнає негативної дискримінації, і навіть у середовищі педагогів не є характерною обґрунтована науково така точка зору на мови та мовні варіанти (Jánk, 2019; Parapaties, 2020; Dudics Lakatos, 2019, o. 123–134, 2020, o. 165–173).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Те, з яким оцінюванням варіантів рідної мови й інформацією про них зустрічається молодь і педагоги в офіційно затверджених навчально-методичних матеріалах, може мати суттєвий вплив на них (Lórinč & Simon, 2017). З цього приводу Саболч Шімон (угор. Simon Szabolcs) зауважив стосовно підручників угорської мови в Словаччині: *“Першочергове значення має ідеологія, відображена в підручнику. Хоча дискримінація за расовою, релігійною, статевою чи мовною ознакою або ж навіть натяк про це є неприпустимою в підручниках, однак подибуємо приклади проявів мовної дискримінації, нетолерантного ставлення до мовних варіантів у підручниках угорської мови як рідної”* (Simon, 2014, o. 29). Про реформи й нововведення в закарпатських школах із навчанням угорською мовою вже опубліковано чимало статей та емпіричних досліджень про ставлення до її діалектів у середовищі учнів і педагогів. Крім цього, в загальному огляді підручників угорської мови для загальноосвітніх закладів середньої освіти (Beregszászi & Dudics Lakatos, 2019, o. 150–164, 2020, o. 149–165; Orbán, 2020, o. 167–176) проаналізовано, яку інформацію з підручників угорської мови могли / можуть отримати закарпатські угорськомовні школярі про мововживання свого оточення в різні періоди та які, таким чином, мовні погляди передаються їм через ці засоби навчання. Підходи у серії підручників угорської мови, які змінюють одна одну з 90-х років минулого століття, очевидно

відповідають підходам до викладання рідної мови, які зафіксовані в навчальних програмах з угорської мови¹.

Результати проведеного в 2006-2008 роках серед угорськомовної шкільної молоді на Закарпатті емпіричного дослідження засвідчили, що ставлення учнів до мов, мовних варіантів, зокрема до діалектів і говорів, є нечітким, часто нерішучим чи навіть суперечливим (Lakatos, 2010). Із отриманих даних ми дійшли висновку, що

- респонденти публічно не зізнаються про використання ними діалектів, намагаються відмежуватися від мовних варіантів з низькою престижністю,
- або ж респонденти просто не знають, що говорять не згідно з нормами угорської літературної мови.

Поясненням першого припущення може служити низький суспільний престиж мовного варіанту: на угорських мовних територіях до мовців, які користуються діалектами, спостерігаємо більше негативне, ніж позитивне ставлення. А друга теза означає, що майбутні випускники не розуміють різниці між мовними варіантами.

Обидва явища є сумними, і за кожним стоять недоліки в методиці викладання рідної мови, яка вже довгий час залишається актуальною. Першочерговою метою викладання рідної мови довгий час було засвоєння норм літературної мови так, що мовні варіанти, використовувані учнями вдома, залишалися без уваги, очікувалося лише засвоєння / відтворення мовних стандартів. Так було попри те, що більшість угорськомовних осіб спочатку засвоює якийсь із говорів. На Закарпатті до 2005 року реалізовувався взаємозамінний (субтрактивний) підхід до викладання рідної мови (у 2005 було затверджено нову навчальну програму, яка базувалася на аудитивному підході: Kótyuk és mtsai, 2005). Повторні дослідження показали, що завдяки цій реформі з'явилися позитивні результати: як молодь, так і педагоги висловлюють набагато свідоміші оцінки щодо мовних варіантів (Dudics Lakatos, 2019, о. 150–164, 2020, о. 165–173, 2021, о. 346–354). Однак для повної зміни підходів потрібен довший час із дотриманням послідовного викладання рідної мови. У становищі меншини, де використання угорської мови може обмежуватися, вживання говорів є частішим і ширшим (як територіально, так і в плані суспільних прошарків), ніж в Угорщині. В умовах меншини дуже важливо з точки зору збереження рідної мови виховання свідомого, впевненого мововживання, досягнення відповідного рівня комунікативних компетентностей. Для цього необхідно окремо звертати увагу учнів на місцеві діалектні явища та мовні контакти. Дослідження показують, що мововживання на закордонних угорських територіях, паралельно із впливом іншої державної мови, є більш діалектним, спостерігається випадання певної фази (Lakatos, 2002). Проте рідномовним мовцям не завжди відомо, що ці мовні явища, які притаманні для вужчого кола, не є унормованими й стандартизованими. Багато досліджень підтверджують, що більша частка закордонних респондентів у випадку так званих універсальних змінних, які стали популярними і часто згадуються у культурі мовлення, пізнають і відтворюють форми літературної мови, а не ті явища, які використовуються в їхньому оточенні та поширилися у вужчому колі (Beregzászi & Csernicskó, 2007, о. 7–96; Lakatos, 2010). Тому дуже важливо, щоб представники певної мовної спільноти отримували у загальноосвітніх закладах середньої освіти достовірну, науково обґрунтовану інформацію про особливості мововживання свого краю.

¹ Підручники угорської мови до навчальної програми, яка наразі є чинною та затвердженою Міністерством освіти і науки України, використовуються в усіх школах. Педагоги та учні не мають можливості обирати навчально-методичні матеріали. Детальніше дивись: Beregzászi, 2016, о. 209–218.

Мета статті – дослідити, як представлено діалектні явища в підручниках угорської мови, створених для учнів шкіл Закарпаття з угорською мовою навчання з 1990-х років до сьогодні.

Протягом довгого часу при викладанні рідної мови ці відмінності просто оминалися, хоча а побутовому мовленні використовували й використовують місцеві говори, збагачені запозиченою лексикою. Однак у навчальних програмах і підручниках нічого про них не згадувалось. Метою було засвоїти стандартизовану (літературну) мову, а не вивчати її на основі вже наявного “фундаменту” (Beregszászi & Csernicskó, 1996, о. 29–38). Як слушно відзначають Аніко Берегсасі та Степан Черничко, які аналізують підручники угорської мови, опубліковані у 80-х роках, навчально-методичні посібники не приділяють достатньої уваги особливостям місцевого мововживання: *“У підручниках недостатніми є приклади явищ місцевих говорів, діалектизмів. Автори для ілюстрації термінів і понять охочіше використовують приклади з Трансільванії чи Задунайського краю, ніж місцеві. Щоправда, зазвичай у розділі, присвяченому діалектам і говорам, з-поміж завдань – можливо, як компенсація – завжди трапляється вправа, яка спонукає школярів зібрати кільканадцять місцевих діалектизмів”* (Beregszászi & Csernicskó, 1996, о. 33). Автори публікації наголошують, що серія підручників, яка побачила світ у 90-х роках, засвідчує в цьому контексті певний поступ.

Основні результати дослідження. Хоча ці видання, як і пізніші навчально-методичні посібники для 5-9-х класів, переважно будуються навколо граматичної тематики, новий підхід проявився спочатку в 1992 році, а потім уже в удосконаленій формі в 1996 році – в підручнику угорської мови для 6-го класу. Розділ “Мовні пласти”, крім дефініції “загальнонародної мови” та “літературної мови”, описує й поняття діалекту та говорів (Kótyuk, Horváth & Penckófer, 1992, о. 6–9). Щоправда, користування говорами підручник приписує “людям, які проживають на селі”, але для прикладу наводить вживання лексем у закарпатських населених пунктах (села Косонь, Вари). Учням пропонується таке визначення мовного варіанту: *“Варіанти мововживання, що відрізняються територіально, називаємо діалектами”* (Kótyuk, Horváth & Penckófer, 1992, о. 7). Типи діалектизмів автори ілюструють прикладами з текстів. До теми додаються три завдання. Учням треба знайти інші назви кукурудзи, а також підкреслити діалектизми з уривку діалогу обсягом у два речення (з книги Ференца Мора). Ще одне завдання пропонує: *“Запишіть 5 діалектизмів з говору, яким Ви користуєтесь, чи який Вам найбільш знайомий”*. Ймовірно краще було б згадати лише “говір, яким користуєтесь”, оскільки, очевидно, саме його найкраще знають 10-11-тирічні учні.

До цієї серії належать і підручники для 8-го класу (перше видання 1995 року, друге доповнене і перероблене – 2000 року, проте аналізована частина залишилася без змін). У підрозділі “Пласти угорської мови” також зустрічаємо характеристику діалекту (говору): *“... Такий мовний варіант, яким користується угорське населення на певній географічній території. Від літературної мови діалекти відрізняються насамперед на фонетичному та лексичному рівнях”* (Kótyuk, 1995, о. 105). Після цього автор зосереджується на характеристиці закарпатських угорських говорів, виділяючи їхні головні риси. З-поміж завдань підрозділу одне стосується діалектів: *“Запишіть діалектизми, значення яких вам відоме. Вкажіть поруч їхні літературні відповідники”* (Kótyuk, 1995, о. 106). У цьому ж підручнику діалектизми згадуються і в розділі “Лексика угорської мови, її різновиди” (Kótyuk, 1995, о. 107–111). Діалектизми витлумачуються як *“... Слова, які притаманні окремим регіонам, краям і не використовуються в літературній мові”* (Kótyuk, 1995, о. 108). До розділу додаються три вправи, пов’язані з діалектизмами: учням пропонується записати

діалектизми, а також підшукати літературні відповідники до запропонованих у вправі діалектизмів (Kótyuk, 1995, о. 109–110). Наголосимо, що запропоновані діалектизми є притаманними для закарпатських говорів: *csattogó, fakopáncs, menetke*. Як недолік відзначимо, що брак позначення дифтонгів може ввести в оману читачів: *zöüd, vóut, riégenn, belbüille*. Причиною цього, ймовірно, стали друкарські помилки. Загалом ця серія підручників, згадуючи нелітературні варіанти, вже наголошує на особливостях місцевих говорів, ставши першим кроком до реформи, яка була впроваджена у викладанні угорської як рідної мови на Закарпатті протягом наступних років (Kótyuk, 1990, 1993, 1995, 1996, Kótyuk, Horváth & Penckófer, 1992). Починаючи з 2005 року, ці підручники поступово замінювалися новими, які розроблялися на основі навчальної програми з аудитивним підходом.

Паралельно з публікаціями про важливість реформи викладання рідної мови в Угорщині, на Закарпатті цій темі також було присвячено чимало досліджень, зокрема статей у наукових журналах, виступів на курсах підвищення кваліфікації для педагогів, на наукових форумах тощо. Йшлося насамперед про вагомість аудитивного підходу (Antalné Szabó, 2004, о. 407–428; Beregszászi, 2004, о. 77–96, Beregszászi & Csernicskó, 2004, о. 168–173).

Результатом наукових досліджень і теоретичних напрацювань стала реформа викладання рідної мови, в рамках якої у 2005 році в закарпатських школах з навчанням угорською мовою почала використовуватися навчальна програма, яка передбачала викладання угорської (рідної) мови як у середніх (5–9-их), так і старших (10–12-их) класах, спираючись на аудитивний підхід (Beregszászi, 2012, 2021; Beregszászi & Dudics Lakatos, 2019, о. 150–164, 2020, о. 149–165). Очолив робочу групу знаний мовознавець, діалектолог, автор численних підручників Степан Ковтюк. Членами групи стали мовознавці, фахівці-методисти, педагоги зі значним стажем роботи.

Хоча в середніх класах і надалі акцентується засвоєння граматики, проте у навчальній програмі окрему увагу приділено характеристиці місцевих мовних варіантів, а в 10-12-х класах зміст навчального матеріалу повністю оновився: у фокус потрапила функціональна стилістика, соціолінгвістика й риторика та способи їх практичного застосування.

Хоча в підручниках для 5-9-х класів місцеві мовні варіанти не виділені в окремі теми, проте в інших розділах автор про них згадує. У підручнику “Угорська мова. 8 клас” в розділі “Формування угорської літературної мови” читаємо, що літературна мова почала формуватися на основі фонетичних норм північно-східних говорів (Kótyuk, 2008, о. 4). Згадуються й ті закарпатські населені пункти, які є своєрідною межею між мовними варіантами. Автор додає також карту угорських говорів. У підручнику для 9-го класу твердження про мовні норми відображають соціолінгвістичні підходи: “Мовна норма – це ідеал, якого треба прагнути. Вона проявляється в унормованих мовних варіантах, у літературній мові. (...) Оскільки мовні традиції змінюються, можуть змінюватися і норми літературної мови” (Kótyuk, 2008, о. 9). У наступній серії підручників, над якою працював інший авторський колектив, також відсутні окремі розділи чи підрозділи про мовні варіанти та говори (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2013, 2014, 2015, 2016). Однак у правилах / визначеннях і завданнях не відображено той передовий, науково обґрунтований підхід, який склав основу попередньої серії (Karmacsi, 2017).

Ще до того, як оновлена навчальна програма встигла дійти до 12-го класу, влітку 2010 року український парламент повернув 11-річну освіту. Тому виникла необхідність розробити нову навчальну програму для середніх загальноосвітніх закладів (Beregszászi és mtsai, 2010), а матеріал для 11-го та 12-го класів довелося

об'єднати в один підручник (Beregszászi, 2011). Проте це не вплинуло на підхід та методику навчальної програми 2005 року.

До нової переробленої чи зміненої навчальної програми з 2010 року були розроблені й дотичні підручники (Beregszászi, 2010, 2011), які і за своїм духом, і за змістом підлаштовуються під методичні вказівки: відомості з функціональної стилістики та риторики подаються на основі аудитивного підходу. Окрему увагу приділено мовній різноманітності, питанню мовної толерантності, відмінностям у мововживанні статей і конфесій. Йдеться також про ті мовні явища на Закарпатті, які притаманні для місцевої комунікації у зв'язку зі становищем меншини, і приклади яких у підручниках, розроблених в Угорщині, не зустріти. Таким є, наприклад, дев'ятий параграф у підручнику для 10-го класу, де йдеться про особливості закарпатського угорського мововживання: усвідомлення розмовних ситуацій, пов'язаних зі зміною мови, допоможе уникнути численних майбутніх непорозумінь і неприємних вражень (Beregszászi, 2010, о. 59–70). Завдання у вправі до параграфу через життєві ситуації мають привернути увагу учнів до характерних особливостей навколишнього мововживання: *“Складіть і зіграйте такий діалог, де закарпатський угорець спілкується з угорцем, що приїхав з Угорщини. Вставте у діалог слова із запропонованого переліку. На підставі чого ви вирішили скористатися саме цими словами? Запропонований перелік: paszport, göngyöleg, банка, útlevél, elektricska, intercity vonat, májka, köjál”* (Beregszászi, 2010, о. 65).

Уживання імен на Закарпатті багато в чому відрізняється від правил їх використання в Угорщині. Дотичний розділ підручника не тільки розкриває ці розбіжності, але й коротко пояснює їхні причини. Завдяки цьому посилюється мовна, національна самосвідомість молоді, яка часто відчуває через такі розбіжності невпевненість. Наприклад, виконавши вправу 93, отримуємо численні приклади перекладених імен, по батькові, жіночих імен, а також описок у них: *“Проаналізуйте вживання імен у власній родині. Запишіть імена своїх батька та матері, дівоче прізвище матері, а також повну форму свого імені угорською та українською мовами. Зверніть увагу на особливості вживання імен на Закарпатті”* (Beregszászi, 2010, о. 62). Окрему увагу приділено питанню “прізвище та ім'я матері”, яке через окреслені вище особливості часто призводить до неприємних ситуацій в офіційних установах.

Варто наголосити, що підручник для 11-го класу подає в сьомому параграфі “Територіальні різновиди угорської мови: говори” об'єктивну науково обґрунтовану інформацію про місцеві говори, збагачені явищами мовних контактів (Beregszászi, 2011, о. 43–52). Визначення та наочний матеріал подаються у відповідності до результатів найновіших соціолінгвістичних і діалектологічних досліджень. Школярі, зокрема, дізнаються, скільки регіональних говорів (10) виділяють на угорській мовній території, яка кількість з-поміж них знаходиться за межами Угорщини, а також те, що нема жодного говору, який розташований виключно на території сучасної Угорщини. Завдяки цій додатковій інформації та цікавим фактам навчальний матеріал робить для учнів більш реальними та ближчими мовні варіанти, які часто вважалися застарілими, такими, що зникають, однак насправді є живими й використовуються.

До параграфу передбачено п'ять вправ: є така, де на прикладі уривку з художнього тексту продемонстровано мовні явища, що відрізняються від загальнонародної мови, а також відмінності між звуковим втіленням (вправи 32 і 33). Вправа 35, спираючись на знання учнів із морфеміки, розкриває їм відмінність коренів слів, які часто використовують на Закарпатті, від унормованих варіантів: *“Оберіть з-поміж слів діалектні форми, поруч запишіть їхні літературні відповідники. Вертикальною лінією відділіть корінь від суфікса. Визначте вид кореня у двох обраних словах.*

Пепелік слів: nöl, lövés, tehen, higgy, megynek, vereb, butrot, tüzben, vinnem, húszas, föl, feheret, fát, bokrok, ehét, öregszik, motrok, vidd, husszor, igyad, idd” (Beregszászi, 2011, о. 52).

Автор підручника у вправах 34 і 36 стимулює молодь до мислення, формування власної думки, наводячи у першій цитату Шандора Каняді (угор. Kányádi Sándor), а в другій – вірш “Висячий сад” Міклоша Мейсолі (угор. Mészöly Miklós): “Прочитай вірш “Висячий сад” Міклоша Мейсолі. Чому, на твою думку, автор підручника обрав цю поезію до розділу про угорські діалекти?” (Beregszászi, 2011, о. 52).

Усі вправи та завдання спрямовані на те, щоб закарпатський угорський школяр, вивчаючи говори й мовні варіанти угорської мови, сформував упевнене позитивне ставлення, що є необхідним для формування належного ситуативного мововживання, упевненої мовної самосвідомості.

Проте передові видання, які добре зарекомендували себе на практиці, були замінені новим підручником для 10-го класу, розробленим на основі затвердженої у 2018 році нової навчальної програми з угорської мови та (інтегрованої) літератури. Відповідно у 2019 році вийшов підручник угорської мови для 11-ого класу. Тож попередні видання перестали використовуватися. Нова інтегрована навчальна програма “Угорська мова і література” є по суті спрощеним “запозиченням” (без покликань) освітнього стандарту для гімназій і закладів передвищої фахової освіти (9-12-і класи) в Угорщині (Beregszászi & Dudics Lakatos, 2019, о. 150–164, 2020, о. 149–165). Натомість наукові публікації, присвячені мовному становищу закарпатських угорців та їхньому мововживанню, однозначно засвідчують, що при викладанні угорської як рідної мови є недоцільним (і нерезультативним) запозичення й використання без адаптації навчальних програм і підручників з Угорщини. За цією навчальною програмою у 2018 та 2019 роках були розроблені й підручники угорської мови (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2018, 2019).

У нових підручниках не застосовано ні соціолінгвістичного, ні аудитивного підходу. В них відсутні відомості про явища, притаманні мовній ситуації на Закарпатті, ні про пов’язані з цим результати діалектологічних і соціолінгвістичних досліджень. При цьому в змісті підручника угорської мови для 11-го класу вказано розділ “Основні дані про угорське мововживання за кордоном, його тенденції, двомовність, питання змішаної мови” (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2019, о. 166), проте за вказаною сторінкою такий розділ у книзі відсутній.

У згаданій вище навчальній програмі для 10-х класів, а також у розробленому на її основі підручнику зустрічаємо підрозділ, присвячений темі діалектів, під назвою “Діалектні відмінності фонетичної системи угорської мови” (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2018, о. 41–44).¹ Текст і термінологія підручника є часом суперечливими, нефахові висновки стосовно говорів не сприяють поширенню більш прийняттого ставлення (Kiss, 1998, о. 315–317).² Його суть полягає в тому, що поряд із знанням як загальнонародної мови, так і місцевих говорів, до обох варіантів формується позитивне ставлення, а використання різних мовних варіантів розподіляється між офіційними й неофіційними / неформальними мовленнєвими ситуаціями. Запропонований підручником підхід не сприяє ефективній освітній меті, оскільки знайомить закарпатського школяра не з власним варіантом рідної мови, мововживанням його оточення, а лише наводить загальні твердження, відомі широкому загалу факти про

¹ Такий самий підрозділ під такою самою назвою зустрічається в підручнику для закладів передвищої фахової освіти в Угорщині 2014 року видання https://issuu.com/szolmusz/docs/magyar_nyelv__s_kommunik__ci__10_/14.

² Детальніший аналіз підручника див. Beregszászi & Dudics Lakatos, 2019, 2020.

діалекти та їхніх носіїв. У такий спосіб тільки посилюється дистанціювання учнів (і навіть педагогів) від діалектів, відмежувальне ставлення до них.

Не сприяє ефективному вивченню літературної мови і підручнику для 11-го класу: з-поміж вправ знаходимо чимало таких, які зовсім не сприяють формуванню в учнів впевненого мововживання: жодного слова немає про результати наукових мовознавчих досліджень, присвячених мовній політиці, мовній ситуації, мовному плануванню на Закарпатті. У розділі “Принципи та завдання мовного планування” ці завдання сформульовано в такий спосіб: *“шляхом розбудови мережі установ, роз’яснення суспільству усувати шкідливі явища”* (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2019, о. 132). У вправі 156, запропонованій до цієї теми, автори звертаються до 17-річного угорського підлітка з проханням: *“Наведи аргументи для такого твердження! Наша рідна мова руйнується настільки, що існує потреба в її законодавчому регулюванні”* (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2019, о. 133). У розділі “Пласти національної мови” зазначено, що говори різняться від літературної мови *“набором фонем – вигадуються нові фонемі”* (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2019, о. 143).

При цьому в двох підручниках (попри те, що авторами є ті ж самі особи, а між виданнями підручників минув всього один рік) класифікація говорів різниться: у підручнику для 10-го класу зазначено, що мовознавці виділяють 10 діалектних регіонів, а в 11-му класі згадується всього вісім, причому із зовсім іншими назвами (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2018, о. 41, 2019, о. 160–161).

Така непослідовність є непоодинокую: Котолін Мішод (угор. Misad Katalin), аналізуючи підручники угорської мови у Словаччині, відзначає, що автори підручників для початкових і середніх класів дотримуються різних класифікацій (Misad, 2016a, о. 5–15; 2016b, о. 473–480).

Зрештою, в обох підручниках висувуються такі загальні, науково непідтверджені тези про непрестижні, але широко використовувані на Закарпатті говори, на основі яких більшість десятикласників й одинадятикласників впевнено вважатиме, що не говорить діалектами (закарпатські угорці не вживають звук “ö”, натомість про притаманні для їхнього мовлення дифтонги в короткому розділі немає жодного слова).

У підручнику для 11-го класу після розділу “Поділ мовної території: характеристики найпоширеніших діалектів, їх територіальне розташування, особливості регіональної розмовної мови” запропоновано тільки дві вправи (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2019, о. 162–166):

Вправа 191. Виразно прочитай поданий уривок із художнього тексту. Яку роль у ньому відіграє діалектне мовлення? Випиши з тексту діалектизми.

Вправа 192. Прочитайте уривок і обговоріть, якої думки дотримуються автори тексту про діалекти. Чи збігається їхнє ставлення?

Кожна вправа уміщує по три об’ємні тексти, після “виразного” прочитання яких учень має визначити роль діалектного мовлення в тексті, виписати діалектизми або ж обговорити, якої думки автори текстів про діалекти.

Жоден з обраних уривків із художніх творів (Ференц Мора (угор. Móra Ferenc), Арон Томаші (угор. Tamási Áron) та Жігмонд Моріц (угор. Móricz Zsigmond)) не сприяє тому, щоби посилити позитивне ставлення учнів щодо діалектів, їхнє більш свідоме й толерантне ставлення до мовних варіантів. Навпаки, тексти уривків посилюють такі стереотипи, які є поширеними в масовій свідомості, з якими часто зустрічаємося в результатах соціолінгвістичних досліджень: *“На Закарпатті не розмовляють на діалектах”* або ж *“діалектом розмовляють тільки старші люди”*. Це акцентується в підручнику в одному з тверджень: *“Починаючи з другої половини ХІХ століття, говори починають сильно занепадати...”* (Braun, Zékány & Kovács-Burkus, 2019, о. 161).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Зміст розділів проаналізованих підручників угорської мови, присвячених місцевим мовним варіантам, віддзеркалює підхід, запропонований навчальними програмами з угорської мови цього періоду, який (підхід) показує пряму взаємозалежність із мововживанням учнів, їхнім ставленням до різних мовних варіантів (Dudics Lakatos, 2020, о. 165–173, 2021, о. 346–354). Підручники угорської мови, які з'явилися, починаючи з 90-х років ХХ століття, відображають регулярний поступ, своєрідний підготовчий етап до офіційної зміни підходів, яка відбулася у 2000-х роках. Підручники надають учням інформацію, враховуючи характерні особливості місцевих мовних варіантів. Видання до навчальної програми 2005 року однозначно ґрунтуються на науково виважених підходах, порівнюючи місцеві мовні варіанти й угорську літературну мову, прагнуть сформуванню ситуаційну подвійність мовлення. Натомість навчальні програми та підручники, які наразі використовуються в закарпатських школах із навчанням угорською мовою, є кроком назад на довгому шляху до успіху. Матеріал підручників не є придатним ні до розвіювання негативних, ні до формування позитивних стереотипів, не доносить учням об'єктивну, науково обґрунтовану інформацію про мовні варіанти угорської мови. А засвоєнню норм угорської літературної мови як усно, так і на письмі може сприяти тільки виховання впевнених мовців, які володіють різними мовними варіантами угорської мови. Натомість сучасні підручники замість розвіяння помилкових стереотипів, руйнування мовної невпевненості сприяють якраз їх поширенню. З урахуванням отриманих результатів важливо розробити навчальні програми, підручники та навчальні посібники. З-поміж наших планів – розроблення допоміжного дидактичного матеріалу, який представлятиме учням особливості місцевих угорських та українських говорів.

ЛІТЕРАТУРА

- Antalné Szabó, Á. (2004). Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr*, 127, 407–428.
- Beregszászi, A. (2004). Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In Beregszászi Anikó & Csernicskó István (szerk.), *Tanulmányok a kárpátaljai nyelvhasználatról* (о. 77–96). PoliPrint.
- Beregszászi, A. (2010). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Bukrek.
- Beregszászi, A. (2011). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Bukrek.
- Beregszászi, A. (2012). *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi, A. (2012). *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi, A. (2021). *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Beregszászi, A. (2021). *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Beregszászi, A., & Csernicskó, I. (1996). A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In Csernicskó István és Várad Tamás (Szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat* (о. 29–38). Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

- Beregszászi, A., & Csernicskó, I. (2004). A magyar nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák. In Beregszászi Anikó & Csernicskó István. *...itt mennyit ér a szó?* (o. 168–173). PoliPrint.
- Beregszászi, A., & Csernicskó, I. (2007). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In Csernicskó István és Márku Anita (Szerk), *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához* (o. 7–96). PoliPrint.
- Beregszászi, A., Csernicskó, I., Braun, É., & Hnatik-Riskó, M. (2010). *Magyar nyelv 10–11. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű általános középiskolák számára*. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.
- Beregszászi, A., & Dudics Lakatos, K. (2019). Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In Csernicskó István & Márku Anitaszerk. *A nyelvészet műhelyeiből: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, V. (o. 150–164). Ungvár, Autdor-Shark.
- Beregszászi, A., & Dudics Lakatos, K. (2019). Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In Csernicskó István–Márku Anita (Szerk.), *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* 5 (o. 150–164). Ungvár, Autdor-Shark.
- Beregszászi, A., & Dudics Lakatos, K. (2020). Modern danse macabre egy kárpátaljai középiskolai magyarnyelv-tankönyv kapcsán In Istók Béla, Lőrincz Gábor, Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs (Szerk.), *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai* (o. 149–165). Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2013). *Magyar nyelv 5. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2014). *Magyar nyelv 6. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2015). *Magyar nyelv 7. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2016). *Magyar nyelv 8. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun, É., Zékány, K., & Kovács-Burkus E. (2018). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 10. osztálya számára*. Szvit.
- Braun, É., Zékány, K., & Kovács-Burkus, E. (2019). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 11. osztálya számára*. Szvit.
- Dudics Lakatos, K. (2019). Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások*, 57, 123–134.
- Dudics Lakatos, K. (2020). Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások*, 58, 165–173.
- Dudics Lakatos, K. (2021). Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv*, 117, 346–354.
- Jánk, I. (2019). *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Karmacs, Z. (2017). *A kárpátaljai magyar tannyelvű általános iskolák számára készült 5. osztályos Magyar nyelv tankönyv tananyagának tartalmi és nyelvészeti szempontú elemzése*. II. Rákóczi Ferenc KMF: Kézirat.
- Kiss, J. (1998). A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvű közösségben. In Zoltán András szerk. *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára* (o. 315–317). ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke.
- Kótyuk, I. (1990, 1995, 2001). *Magyar nyelv 5*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (1993, 1997). *Magyar nyelv 7*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (1995, 2000). *Magyar nyelv 8*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (1996, 2002). *Magyar nyelv 9*. Szvit Kiadó.

- Kótyuk, I. (2005). *Magyar nyelv 5. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. (2006). *Magyar nyelv 6. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. (2007). *Magyar nyelv 7. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. (2008). *Magyar nyelv 8. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. és mtsai. (2005). *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Bukrek.
- Kótyuk, I., Horváth, K., & Penckófer, M. (1992 (1996)). *Magyar nyelv 6*. Szvit Kiadó.
- Lakatos, K. (2010). *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Doktori értekezés. ELTE BTK.
- Lőrincz, J., & Simon, Sz. (Szerk.). (2017). *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései: A variológiai kutatócsoport 7*. Nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai. Komárom, Selye János Egyetem.
- Misad, K. (2016a). A nyelvváltozatok megjelenítése a szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvekben. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica, XLIII*, 5–15.
- Misad, K. (2016b). A nyelvi változatosság szemléltetése szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvekben. In Czetter Ibolya, Hajba Renáta, Tóth Péter (Szerk.), *VI. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, 2015. szeptember 2–4 (o. 473–480). Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács.
- Orbán, Gy. (2020). Gondolatok két kárpátaljai 11. osztályos magyarnyelv-tankönyvről. In Istók Béla, Lőrincz Gábor, Lőrincz Julianna & Simon Szabolcs (Szerk.), *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai* (o. 167–176). Komárom, Magyarország: Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Parapatics, A. (2020). *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok*. Tinta Könyvkiadó.
- P. Lakatos, I. (Szerk.) (2002). *Mutatványok a hármás határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
- Sándor, A. (2001). A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv, 97*, 87–95.
- Simon, Sz. (2014). Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban. In Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs & Török Tamás (Szerk.), *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről*. A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai (o. 27–38). Terra vydavateľstvo, s.r.o. Bratislava.

REFERENCES

- Antalné Szabó, Á. (2004). Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr, 127*, 407–428.
- Beregszászi, A. (2004). Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In Beregszászi Anikó & Csernicskó István (szerk.), *Tanulmányok a kárpátaljai nyelvhasználatról* (o. 77–96). PoliPrint.
- Beregszászi, A. (2010). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Bukrek.
- Beregszászi, A. (2011). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Bukrek.
- Beregszászi, A. (2012). *A lehetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó.

- Beregszászi, A. (2012). *A lehetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi, A. (2021). *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Beregszászi, A. (2021). *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Beregszászi, A., & Cserniczkó, I. (1996). A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In Cserniczkó István és Várad Tamás (Szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat* (o. 29–38). Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Beregszászi, A., & Cserniczkó, I. (2004). A magyar nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák. In Beregszászi Anikó & Cserniczkó István. *...itt mennyit ér a szó?* (o. 168–173). PoliPrint.
- Beregszászi, A., & Cserniczkó, I. (2007). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In Cserniczkó István és Márku Anita (Szerk.), *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához* (o. 7–96). PoliPrint.
- Beregszászi, A., Cserniczkó, I., Braun, É., & Hnatik-Riskó, M. (2010). *Magyar nyelv 10–11. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű általános középiskolák számára*. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.
- Beregszászi, A., & Dudics Lakatos, K. (2019). Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In Cserniczkó István & Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, V. (o. 150–164). Ungvár, Autdor-Shark.
- Beregszászi, A., & Dudics Lakatos, K. (2019). Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In Cserniczkó István–Márku Anita (Szerk.), *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból 5* (o. 150–164). Ungvár, Autdor-Shark.
- Beregszászi, A., & Dudics Lakatos, K. (2020). Modern danse macabre egy kárpátaljai középiskolai magyarnyelv-tankönyv kapcsán In Istók Béla, Lőrincz Gábor, Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs (Szerk.), *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai* (o. 149–165). Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2013). *Magyar nyelv 5. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2014). *Magyar nyelv 6. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2015). *Magyar nyelv 7. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun É., Zékány K., & Kovács-Burkus, E. (2016). *Magyar nyelv 8. osztály*. Szvit Kiadó.
- Braun, É., Zékány, K., & Kovács-Burkus E. (2018). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 10. osztálya számára*. Szvit.
- Braun, É., Zékány, K., & Kovács-Burkus, E. (2019). *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 11. osztálya számára*. Szvit.
- Dudics Lakatos, K. (2019). Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások*, 57, 123–134.
- Dudics Lakatos, K. (2020). Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások*, 58, 165–173.
- Dudics Lakatos, K. (2021). Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv*, 117, 346–354.

- Jánk, I. (2019). *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Karmacsi, Z. (2017). *A kárpátaljai magyar tannyelvű általános iskolák számára készült 5. osztályos Magyar nyelv tankönyv tananyagának tartalmi és nyelvészeti szempontú elemzése*. II. Rákóczi Ferenc KMF: Kézirat.
- Kiss, J. (1998). A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In Zoltán András szerk. *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára* (o. 315–317). ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke.
- Kótyuk, I. (1990, 1995, 2001). *Magyar nyelv 5*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (1993, 1997). *Magyar nyelv 7*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (1995, 2000). *Magyar nyelv 8*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (1996, 2002). *Magyar nyelv 9*. Szvit Kiadó.
- Kótyuk, I. (2005). *Magyar nyelv 5. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. (2006). *Magyar nyelv 6. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. (2007). *Magyar nyelv 7. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. (2008). *Magyar nyelv 8. osztály*. Bukrek.
- Kótyuk, I. és mtsai. (2005). *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Bukrek.
- Kótyuk, I., Horváth, K., & Penckófer, M. (1992 (1996)). *Magyar nyelv 6*. Szvit Kiadó.
- Lakatos, K. (2010). *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Doktori értekezés. ELTE BTK.
- Lőrincz, J., & Simon, Sz. (Szerk.). (2017). *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései: A variológiai kutatócsoport 7. Nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom, Selye János Egyetem.
- Misad, K. (2016a). A nyelvváltozatok megjelenítése a szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvekben. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica, XLIII*, 5–15.
- Misad, K. (2016b). A nyelvi változatosság szemléltetése szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvekben. In Czetter Ibolya, Hajba Renáta, Tóth Péter (Szerk.), *VI. Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely, 2015. szeptember 2–4 (o. 473–480). Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács.
- Orbán, Gy. (2020). Gondolatok két kárpátaljai 11. osztályos magyar nyelv-tankönyvről. In Istók Béla, Lőrincz Gábor, Lőrincz Julianna & Simon Szabolcs (Szerk.), *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai* (o. 167–176). Komárom, Magyarország: Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Parapatics, A. (2020). *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok*. Tinta Könyvkiadó.
- P. Lakatos, I. (Szerk.) (2002). *Mutatványok a hármastári nyelvi használat kutatásából*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
- Sándor, A. (2001). A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv*, 97, 87–95.
- Simon, Sz. (2014). Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban. In Lőrincz Julianna, Simon Szabolcs & Török Tamás (Szerk.), *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről*. A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai (o. 27–38). Terra vydavateľstvo, s.r.o. Bratislava.